

מפעל, חיים: סיפורה של הכלכלה הישראלית

מהמאה ה-19 ועד ימינו, אנו התעשייה הישראלית – שכוללת מפעלי מזון וטקסטיל אבל גם בנקים, אשלג ונפט – לא יצאה לרגע לחל"ת, והמשיכה לייצר וליצור יש מאין • ערן בר-טל צלל 200 שנה אחורה במנהרת הזמן, ומשרטט את מסלולם של בוני הארץ שהפכו לימים להתאחדות התעשיינים, בנק לאומי, זוגלובק, שטראוס ואתא

ערן בר-טל

יפורה של כלכלת ישראל הוא סיפור של יוזמה אישית, ניצחונות של יזמים שהמשתתף להם הוא החיבור לחזון התקומה של עם ישראל.

אחד הסיפורים הקלאסיים הוא סיפורו של פנחס רוטנברג, "הזקן מנהריים", מהנדרס שני לך באוקראינה ב-1879 ונאלץ לעזוב את רוסיה בתקופת הצאר. הוא עלה לפלשתינה ומצא את נהריים בבקעת הירדן כמקום מתאים להקים תחנת כוח. הוא זה שיצר קשר עם הבריטים ושיכנע אותם לקבל ואוצ'ד להקמת "חברת החשמל של פלשתינה", שתשרת את היהודים, הערבים והבריטים.

הוא גם זה שגייס את ההון הדרוש בכורסה הבריטית והקים את תשתית החשמל של ישראל – 25 שנים לפני קום המדינה. כמותו, נחום וילבושביץ (וילבוש) הקים את מפעל המלט נשר, שסביבו קם היישוב.

קצת לאחר מכן משפחת מולר ייסדה את מפעלי אתא (אריגים תוצרת ארצנו). באותה תקופה בתל אביב, חמש משפחות יוצאות לודו' הקימו את לודו'יה במבנה המוכר כיום כ"הבית האדום". עשור מאוחר יותר אריה שנקר, שלימים ייסד את "התאחדות בעלי התעשייה" – כיום "התאחדות התעשיינים" – קנה מהם את המפעל והעתיק אותו לשכונת אגרונום בחולון. אחיינו מרדכי שנקר המשיך את דרכו בהתיישבות ובתעשייה, ובנו ישראל שנקר הרחיב את פעילותו

מפעל קליל צילום: יח"צ

גם לתחום העלייה הבלתי גאלית – הכל פרי יוזמה פרטית.

מסיביר לים המלח

עוד קודם לכן היה משה נובומייסקי, מהנדרס שעלה מסיביר הקפואה אל המקום הנמוך בעולם ואחד החמים שבו. נובומייסקי ראה הזדמנות בכך שהאשלג והתעשייה הכימית בעולם היו כמעט מרנופול גרמני, והבריטים היו מעוניינים בתעשייה כזו משלהם. בתחילת שנות ה-20 של המאה הקודמת הוא הקים את קליה (אשלג בגרמנית). בהמלצתו גם משה (מוסה) לנגוצקי הגיע לים המלח ב-1935 ובנה

למרגלות הר סדום מפעלי אשלג וברום שייצאו לבריטניה ולארה"ב.

כמה שנים מאוחר יותר, בנהריה, התקבצו משפחות מגרמניה שהקימו תעשיות חשובות של מזון. ריכרד והילדה שטראוס, למשל, הקימו את הרפת בחצר ביתם שסיפקה חלב ליישובים עד חיפה. כשהרפת התפתחה וייצרה חלב יותר מכפי שיכלו למכור, הם החלו לשפוך חלב מיותר, עד שהבינו את הפוטנציאל שבייצור מוצרים נוספים ממנו.

לידם, משפחת זוגלובק החלה לנקנק במפעל משל עצמה. באותן שנים משפחת שלוש שעלתה מצפון אפריקה הקימה את נווה צדק בתל אביב. מפעלי מצות ויקבים הוקמו כבר מאמצע המאה ה-18 ביישוב העברי המתחדש, כגון מצות אביב של משפחת זליבנסקי שראשיתו במאפייה הראשונה שהקימו ב-1887 ביפו. כך גם היקב של משפחת שור, בעיר העתיקה בירושלים – בריוק 100 שנה לפני קום המדינה (על שמו מכונה כיום היקב החדש של המשפחה שהוקם ב-2006).

התשתית הפיננסית של ישראל, הבנקים, אף הם הוקמו עשרות שנים לפני קום המדינה.

"אוצר התיישבות היהודים" (אוה"ה) הוקם ביוזמת הקונגרס הציוני הראשון ב-1897 שיוזם הרצל, כך שברור שהמדינה עצמה היא פרי יוזמה אישית, שכאמור התחברה כמובן לעם שעד לחידוש מרדתו בציון. אוה"ה הקימה את בנק אנגלו-פלשתינה, שהדפיס את השטרות הראשונים של ישראל והתגלגל להיות הבנק המוכר לנו כיום – לאומי. לא הרבה מאוחר יותר, ב-1919, יזם ברל כצנלסון את הקמת בנק הפועלים, שאותו אישרה "הסתדרות העובדים העבריים בארץ ישראל".

חשוב לזכור את כל אותם יחידים שעשו מעשה, שיוזמתם הניעה את המפעלים ואת התשתיות להם כרוה על הקמת המדינה. זהו למעשה סיפורו של עם ישראל מימי אברהם אבינו, דרך משה שהנהיג את היציאה מעברות מזרחים ועד היחידים הרבים מאוד, שרק מקצתם מזכירים כאן אקראית, שהביאו לחידוש היישוב העברי בארץ ישראל.

באופן טבעי, בזיכרון הקולקטיבי יש מקום לא פרופורציונלי לקולקטיבים – לתנועות, לגופים ולארגונים שיחד בנו והקימו. אך גם הם עצמם פרי יוזמה של יחידים. רבים מאותם יזמים יחידים שתרמו תרומה מכרעת להקמת המדינה ולהישגיה, נשכחו – פעמים רבות מכיוון שליחידים אין מוטיבציה ואין יכולת להרים מפעלי הנצחה.

אריה שנקר, לדוגמה, נותר בזיכרון הקולקטיבי מכיוון שייסד את "התאחדות בעלי התעשייה". אלא שאחיינו מרדכי שנקר וישראל, בנו של מרדכי, שהקימו תעשיות והקדישו את חייהם, מרצם וכספם לטובת עידוד עלייה מברי"מ לשעבר – לא נלמדים בשיעורי ההיסטוריה ולא כתובים בה. במקרה הזה הם גם התחרו בתנועת העלייה הלגא' לית, שלא נתנה לפעילותם מקום וגם פעלו בניגוד לקולקטיבים, אלה שאחזו בעט והיו אחראים גם לכתובת ההיסטוריה.

כך סיפר לי צבי אלכסנדר ז"ל (אביו של קובי אלכסנדר, מייסד קומברס), שהיה מראשוני תעשיית חיפושי הנפט בישראל: "תמיד סירבתי להיות חלק מהקליקה, והפסדתי רבות בשל כך. חייבו אותי לחתום על עיתון המפלגה ולהחזיק בכרטיס אדום. אבל את ההצלחה שלי אני חייב להם. בזכותם לא נשארתי במנגנון ויצאתי לעסקים פרטיים".